

AVEL HON LENNEGEZH O C'HWEZHAN (18)

Klaselezh ar yezh, klaselezh al lennegezh. Ene ar yezh, ene al lennegezh. Hag an arz, ene an arz. Penaos mont hebiou oberenn Langleiz... Ur ramz entre ramzed Gwalarn. Roparz Hemon a oa ur ramz en penn ramzed all. Langleiz a voe unan eus ar ramzed-se.

Lennet em boa tu bennak ne oant ket niverus, ar skrivagnerien yaouank pe yaouank, bet o kemer perzh en oberiantiz Gwalarn. Marteze a-walc'h, met holl e oant renet gant ar c'hoant divrall da grouiñ, nann... da adkrouiñ ar bed. Ur bed o leuskel da vont dieub ha frank trivliadoù ur bobl gwasket, mouget ha rediet da giañ hep lâret seurt... nemet da salmodiañ gwerzennoù da reiñ lusk d'o drevell dic'houzañvus, d'ar c'hleuziañ didermen a-benn toullañ bez o hunvreoù, bez o fersonelezh, bez o c'hoantoù.

Ar ramzed-se, an « angry young men », hervez geriennoù dik Yann-Bêr Piriou, o devoa digoret klaz ha lezet avel o awen da sammañ an holl hunvreoù-se. Eus ar Gwalarn d'ar C'hornôg. Sed a voe beaj Langleiz. Entre arz ar skrivañ hag arz al livañ, an tresañ. Luskad ar Seiz Breur. Ur goanag anterin...

« 'Vel m'edo an emholc'her kriz,
En ur gouelec'h teñval ha noazh,
Evned an neñv en em dolpas,
Skuizhet gant e froudenn wadus,
O kelc'hiata a-us d'e benn,
En ur c'harmin, en ur goagal,
En ur grial, en ur wic'hal.
Ken na zeuas o levout se,
En ur bipial, en ur c'hrakat,
En ur viaoual, 'n ur c'hwitellat,
'N ur razailhat, 'n ur c'hwirinat,
En ur harzhal, en ur hudal,
En ur yudal, en ur youc'hal,
Ar re a gerzh, ar re a sil,
Ar re a lamm, ar re a red,
An holl viled. »

« Hag an holl viled eus ar bed
Ar re a sil, ar re a red,
O hudal, yudal ha youc'hal,
'Vel ur viñs-taol adserret,
Holl en un taol e argadas,
Hag e voustras.
Ha ne chomas e lec'h e gorf
'Met un nebeud a draezh glebiet,
Den n'ouezas penaos e oa marv.
'M eus eñ desket gant ar merien
O deus debret en e vruched,
E galon vev. »

Ur gan en noz, ur gan gant Langleiz. Kanoù hunvreoù, du marteze, en amsked gwirvoud ar bed. Ur bed ma ne daoler ket pled ouzh ar reoù a vev en ennañ. Ur bed ma rank an dispac'h reiñ ton da vouezh ar re wasket.

Evel un heklev da varzhoniezh Roparz Hemon : « Hadet em eus 'kreiz ar gouelec'h, / Lec'h ne greske 'met drein ha mein. »

Galloud ha nerzh ar weledigezh : « Klevet em eus, en noz euzhus, / Ur vouezh c'hallus o komz ouzhin ! »

Langleiz a voe anezhañ un arzour penn-da-benn war meur a zomani. Al lennegezh, al livañ, an tresañ... betek ar sokioyezhoniezh hag an dastum !

Langleiz a oa eus bro « an dour en-dro d'an inizi », ur vro a sell ivez ouzh ar meurvor ken tost all. Ur vro marzhus mard eus : bro ar gwiniegi piaouet gant Duged Breizh, bro ur geriadurour bet o tifoupañ da vare ar Sklêrijenned. Ivez bro un hendar dezhañ, Amede Gerfrank a Bellineg, bet maer Sarzhav en XIXvet kantved, ha dastumer troiennoù brezhonek ar vro diwar-benn ar merdeñ er Mor-Bihan. Un tañva lakaet er skritur a-herie m'en devoa Langleiz stourmet kalet eviti :

« da bemp eur e tleo bout gober lanv hiniv » (hiniv = herie)

« gourlanv eo breman »

« ar gourlanv a vo hiniv da seizh eur »

« ni a arrivo kent ar lanv – ha ne c'hallamp ket douariñ » (c'hallamp = c'hallomp)

« ret e vo gortoz ma traouo ar mor ha ma rey lanv » (rey = raio)

Ha meur a hini all evel-se, hep ankouaat teurel pled ouzh an itronezed ! « an itronezed-se a ya da vervel get ar yenion aman » ! Anat ne oa ket ar c'heriaoueg-se evit ar besketourien hepken !

Stourm evit ma c'hallfe an holl lenn ar memes skridoù leun a c'hoanag, leun a nerzh, leun a blijadur ivez. Eus Enez-Eusa betek Ledenez-Rewiz. En 1936 en devoa lañset ar pezh a deuio ar peurunvan, diwar un argerzh a oa bet boulc'het diouzhtu goude 1900. Ur benveg a implijo hardizh da sevel klaselezh e yezh. Just un tañva tennet diouzh Romant ar Roue Arzhur, p. 19 : « O klevout seurt gevier, ar plac'h fur, dallet gant ar gounnar, a grog peg e diskoaz he c'hoar evit he stlepel er-maez, met n'he doa ket soñjet e kenseurtes houmañ. Pa glevjont o mignonez o krial forzh he buhez, en em daoljont d'o zro war ar grennardez hag e skojoant outi didruez. Tec'hout a reas ar plac'h, gant mil boan, betek dor he c'hambra a alc'hwezias war he lerc'h. Ha, kuzhet eno, en em roas da leñvañ. An diaoul ha lakeas neuze da soñjal e tristidigezh he buhez abaoe marv he c'herent karet, ken e kollas da vat pep goanag ha pep fiziañs. A-benn ar fin, skuizh divi, dre hir gouelañ ha difronkal, en em astennas war he gwele, en deñvalded, hep bezañ graet zoken ur sin ar groaz evit en em wareziñ ha, damvouget gant ar glac'har, en em roas da gousket. »

Pe c'hoazh, en Tristan hag Izold, p. 61 : « Deut e oa Marc'h betek an aod, en arbenn da Izold ar Veleganez. Tristan, e zorn krog en he dorn, hec'h ambrougas davet ar roue. Gant douster e tegemeras hemañ ar plac'h o krenañ ha, da zisouez anat e vefe hiviziken dindan e warez, e talc'has hiramzer bizied ar rouanez yaouank en e re. Ha, gant enor, e pignas ganti trema Tintagell. »

Pe c'hoazh *incipit* sebedennus, ankenius ha kizellet kaer Enez ar Rod, p. 13 : « Gronnet a bep tu gant flammoù ar gurun, torret he gwern gant striv ar seizh avel ha diframmet he stur gant an tarzhiou, ne c'hell ket mui ar vag derc'hel penn d'an arnev.

Bountet, bannet, strinket betek kribell uhelañ an tonnoù, ruilhet hag eilpennet gant ar rolladennoù, ha stlapet adarre d'an diaz... setu hi lonket gant ar mor.

Lonket ha goueledet ar vag !... Ar plac'h yaouank, ken dinerzh ha difiñv ha pa vefe marv, a zo taolet he c'horf war aodoù an enez.

Pa fell dezhi, o tisemplañ, ober ur sell tro-dro, e chom saouzanet... »

Ur yezh gwevn, pinvidik o redek evel dour en kreiz naoz ruzelenn hon lennegezh, hag o vont war-du he riñvier o charreat hon hunvreoù dic'hortosañ. Piv na garje ket bezañ gouest da srivañ ken brav ?

Kement frazenn savet gantañ zo un daolenn gaer en hon lennegezh : livioù, linennoù. Gwir eo n'eo ket skritur un Drezen pe ur Riou bennaket, unan disheñvel, rikamanet en hon lennegezh etre c'hoarzh, goanag, c'hoant, tristidigezh ha gweledigezh. Ul lennegezh kran.

Kran an den, e skoulm-balafenn ouzh e c'hoùg a-hed ar wezh. Skrivagner kran, livour kran, ur ramz.

Kran ar weledigezh ivez, gweledigezh ar bed adkrouet da heul ene al linennoù, linennoù un arz dik :

« Ul lezenn a gas hor selloù war-du an oabl, sklaer pe deñval, evel ma vefe deomp da stourm enep d'al lezenn-bouez hor stag ouzh an douar. » Ha ne oa ket se ur skeudenn all eus programm Gwalarn ?

Stourm a-enep al lezenn-bouez, lezenn-bouez ar bed a nac'h ouzhip ar gwir da zistagañ dioutañ ha sellet a-zevri war-du hon hunvreoù...

Maodez Glanndour, mestr livioù ha linennoù all, a ouie sellet ouzh oberenn Langleiz. Digoret hon daoulagad : leuskel hon hunvreoù da dizhout ar weledigezh ha da dimeziñ gant trivliadennoù diwanet gant al lennegezh. Bezañ e rankomp adlenn pizh ar rakskrid berr, met stank mat, pourchaset gant

Maodez da Xavier evit Enez ar Rod. En stumm un testeni, ur gwir programm politikel evit ar vrezhonegerien :

« Un testeni hag un damalladenn eo al levr-mañ.

Un testeni hag un damalladenn eo, e gwirionez, kement levr a skrivomp en hor yezh, zoken ar re an tostañ d'an hunvre, zoken pa ne seblantont ket bezañ.

Evel-se eo pep skrid brezhonek kriadenn ar yezh en hec'h youl da stourm a-enep he mac'homer, kriadenn davet ar bed hag ar stered, galvadenn d'ar frankiz !

Met piv c'hoazh a gar ar frankiz ? A-walc'h eo d'an dud ober anv anezhi pa servij d'o frankiz-int. Tud trellet, pa gav dezho mont a-du gant ar Sevenadurezh ha na reont nemet harpañ ur sevenadur danvezelour ha mac'homer...

Garmañ a reomp war-du ar reizh. Garmañ a ra al levr-mañ war-du ar sklêrijenn wirion : setu e gaerder. Liliana eo ene Breizh a glasker lazhañ war zigarez e ve ur follez. Liliana eo spered an den a venner mougañ en anv ar mekanikerezh. Liliana eo hon ene penn da benn. Hor c'haoz-ni ha kaoz ar spered a zo un hevelep tra.

Muioc'h eget tud all, hon eus ni, Bretoned, ur santerezh don eus talvoudegezhioù zo, evel an ene, ar frankiz, ar spered, ar bersonelezh. Ha seul vuioc'h ma tro an amzer-mañ da gaout an danvez, seul retoc'h ez omp d'ar bed. Hor garm a zo ret e-mesk ar broadoù.

Kredomp en hor planedenn.

'Speredourion aheurtet' a lavar ar C'hallaoued diwar hor penn. A-drugarez Doue !...

Liliana, klevout a ran, dija, ar volz o strakañ. »

Langleiz ur ramz, ur ramz marnaoniet o tougen didrabas ur skoulm-balafenn. Kranded an arzur, klaselezh ar yezh.

Herve Bihan

Levrlennadur

Langleiz, Kanou en Noz, Gwalarn, niv. 39-40, C'houevrer-Meurz, 1932.

Langleiz, Ene al linennoù, Skridoù Breizh, Brest, 1942.

Langleiz, Enez ar Rod, Skrid ha Skeudenn & ar BALB, Roazhon, 1949.

Langleiz, Tristan hag Izold, Al Liamm, 1958.

Langleiz, Romant ar Roue Arzhur, levrenn I : Marzhin, Al Liamm, 1975.

Xavier de Langlais, La technique de la peinture à l'huile, Flammarion, 1959 & 1990, 493 p.

Amédée de Francheville du Pelinec :

https://fr.wikipedia.org/wiki/Am%C3%A9d%C3%A9_de_Francheville

Dornskrid « Troie-lavar gwenedek » gant A. de Francheville (kreiz an XIXvet kantved, diembann), e-kerz ar familh de Langlais herie.

Glenn Gouthé, Xavier de Langlais et la langue bretonne : création, sauvegarde, transmission : étude de la place du breton dans la vie d'une personnalité bretonne du XXe siècle, tezenn Roazhon 2, kerzu 2021 : <https://theses.hal.science/tel-03676028v1/file/2021theseGouthéG.pdf>